

Шепельова М.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВПЛИВ СУБ'ЄКТИВНИХ ОРІЄНТИРІВ НА РОЗУМІННЯ СТУДЕНТАМИ НЕВИЗНАЧЕНИХ СИТУАЦІЙ

У статті розглядається поняття «невизначеність», наводяться характеристики невизначених ситуацій, розуміння невизначених ситуацій пов'язується з суб'єктивною чи об'єктивною складністю: встановлювати чи розпізнавати сприймане за певними ознаками; розкривати сутність сприйманого, його охарактеризувати, сформулювати поняття; вирізнити сприймане з поміж іншого, встановити його призначення, мету; ставити завдання, планувати майбутні дії; бачити зумовленість, причини певних подій. Стверджується, що відчуття невизначеності може бути викликане дефіцитом або надлишком актуальної інформації, її суперечливістю, раптовою появою нової інформації, яка цілком або частково заперечує попередню. Такі умови можуть як пригнічувати, блокувати розумову діяльність, так і стимулювати її, допомагати знаходити нові, нестандартні рішення. З метою визначення впливу суб'єктивних орієнтирів на розуміння студентами невизначених ситуацій проведено дослідження серед студентів-психологів I (n=30) та III (n=32) курсів ЗВО м. Києва. Здійснено контент-аналіз розв'язання студентами експериментальної задачі, формулювання умови якої характеризується дефіцитом інформації. Контент-аналіз особливостей розуміння студентами невизначених ситуацій дозволив нам виявити наявність трьох основних векторів вирішення експериментальної задачі студентами: 1) розв'язок шляхом пошуку суб'єктивних причин виникнення ситуації та її наслідків; 2) пошук об'єктивних зовнішніх причин та можливих наслідків; 3) спроба власної інтерпретації подій шляхом зміни тлумачення «вигнання з дому», а саме – розуміння «вигнання з дому» як «відправлення» за дорученням чи з якоюсь іншою метою. Результати дослідження підтверджують суттєвий вплив суб'єктивних орієнтирів на розуміння студентами невизначених ситуацій, зокрема при суттєвому дефіциті інформації, необхідної для вирішення задачі.

Ключові слова: суб'єктивні орієнтири, невизначеність, невизначена ситуація, розуміння, творче мислення, студенти, контент-аналіз.

Постановка проблеми. Надмірна мінливість і непередбачуваність подій, що відбуваються навіть у повсякденному житті людини, викликає відчуття нерозуміння, збентеження, фрустрації. У такому стані складно об'єктивно оцінювати навколишню ситуацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати розвиток подій і приймати рішення щодо подальших дій. У сучасних складних умовах життя все більш актуальною стає необхідність дослідження впливу суб'єктивних орієнтирів на розуміння невизначених ситуацій, особливо серед студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У загальному значенні «*визначати*» тлумачиться як:

- 1) встановлювати, розпізнавати що-небудь за певними ознаками. // Обчислювати, вимірюючи і т. ін., знаходити певну величину, місце і т. ін.;
- 2) розкривати сутність чого-небудь, характеризувати, формулювати поняття про щось;

3) вирізнити, призначати кого- або що-небудь для якоїсь мети. // Указувати, призначати місце, час і т. ін. для чого-небудь;

4) намічати, накреслювати для виконання;

5) зумовлювати що-небудь, бути причиною чогось [12].

Невизначений: «1. Точно не встановлений. 2. Не зовсім виразний, непевний» [10].

Ситуація – це «сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей; стан, положення, обстановка. // Фрагмент оповіді про якусь подію (у художньому творі); епізод» [11].

Отже, **розуміння невизначених ситуацій** пов'язане з суб'єктивною чи об'єктивною складністю:

- 1) встановлювати чи розпізнавати сприймане за певними ознаками;
- 2) розкривати сутність сприйманого, його охарактеризувати, сформулювати поняття;

3) вирізнити сприймане з поміж іншого, встановити його призначення, мету;

4) ставити завдання, планувати майбутні дії;

5) бачити зумовленість, причини певних подій.

Розглянемо характеристики невизначених ситуацій, виокремлені С. Баднером: новизна, складність, нерозв'язність. Відповідно до цього, він описує три типи невизначених ситуацій: 1) нова, невідома, нестандартна (обумовлена недостатньою кількістю чи відсутністю стимулів/подразників); 2) комплексна, або ж складна (містить у собі занадто багато стимулів/подразників); 3) суперечлива (містить суперечливі стимули/подразники) [16].

Цікавим є дослідження Р. Нортон, який здійснив контент-аналіз наукових текстів, присвячених проблемам невизначеності і виокремив вісім категорій, що характеризують невизначеність: 1) множинність суджень; 2) неточність, незавершеність та фрагментарність; 3) вірогідність; 4) неструктурованість; 5) дефіцит інформації; 6) сумнівність; 7) неузгодженість та суперечливість; 8) незрозумілість [17].

Основні причини виникнення невизначених ситуацій запропонували Крайтлер, Магуен та Крайтлер: 1) ситуація може бути інтерпретована багатьма різними шляхами; 2) ситуація є складною для категоризації; 3) ситуація містить протиріччя чи конфлікт [7].

Н. В. Перегончук, проаналізувавши ряд характеристик невизначених ситуацій, здійснених іншими дослідниками, до основних відносить: новизну, суперечність, складність; велику кількість можливостей виборів і рішень; непередбачуваність – неможливість прогнозування розвитку, невідомість ймовірності події, неможливість встановлення причинно-наслідкових закономірностей; неконтрольованість – суб'єктивну неможливість керувати розвитком подій, протистояти несподіванкам, передбачити їх; неможливість категоризації ситуації через відсутність інформації [6].

Відчуття невизначеності може бути викликане дефіцитом або надлишком актуальної інформації, її суперечливістю, раптовою появою нової інформації, яка цілком або частково заперечує попередню. Разом з тим, такі умови можуть як пригнічувати, блокувати розумову діяльність, так і стимулювати її, допомагати знаходити нові, нестандартні рішення.

Так, у розробленій академіком В. О. Моляко діагностико-тренінговій системі КАРУС [4], що має багато модифікацій відповідно до конкретних

цілей роботи і щоразу доводить свою ефективність (див., напр. праці співробітників лабораторії творчості [1; 7; 13; 14 та ін.]), важливою є орієнтація на навчання із застосуванням ускладнюючих умов. Для стимуляції творчої мисленнєвої діяльності спеціально розроблено такі методи: 1) метод часових обмежень; 2) метод раптових заборон; 3) метод швидкісного ескізування; 4) метод нових варіантів; 5) метод інформаційної недостатності; 6) метод інформаційної перенасиченості; 7) метод абсурду; 8) метод ситуативної драматизації [4].

Відповідно до системи КАРУС, кожен з названих методів може поєднуватись з одним чи кількома методами і може мати ряд модифікацій. Також В. О. Моляко звертає увагу на те, що діяльність суб'єкта, його конкретні дії, які характеризують специфіку мислення, його розвиток, лише в певній мірі залежать від умови задачі, і головним чином відображають особистісні установки, стратегії даного суб'єкта, його стиль творчої діяльності [4].

Метою цієї публікації є визначення впливу суб'єктивних орієнтирів на розуміння студентами невизначених ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Ґрунтуючись на вищезазначеному, нами було проведено дослідження особливостей розуміння невизначених ситуацій серед студентів-психологів протягом 2022/2023 навчального року.

Стійкість до невизначеності є важливою професійною якістю психолога, на чому, зокрема, наголошують А. І. Гусев, розглядаючи розвиток толерантності до невизначеності у студентів-психологів та Хілько С. О., вивчаючи психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів [3]. Зазначимо, що ми схильні вважати більш доречним вживання у цьому контексті поняття «стійкість до невизначеності» через те, що поняття «толерантність» має дещо інше смислове навантаження.

Вибірку склали студенти-психологи I (n=30) та III (n=32) курсів денної та заочної форм навчання ЗВО м. Києва. Загальна кількість досліджуваних 62 особи віком від 17 до 36 років. Середній вік досліджуваних 20 років. Для визначення впливу суб'єктивних орієнтирів на розуміння студентами невизначених ситуацій ми застосували метод контент-аналізу.

У якості матеріалу дослідження ми використали задачу, запропоновану В. О. Моляко у блоці завдань для діагностики творчого мислення. Умову задачі сформульовано таким чином: «Вигнанець. Один чоловік вигнав свого сина з дому. Син був

вдячний батькові за це. Пояснить – чому?». Кількість варіантів відповідей, які міг дати студент, не обмежувалася.

Умова цієї задачі цілком відповідає меті нашого дослідження, оскільки у ній яскраво виявляється нестача необхідної інформації. З умови задачі неможливо об'єктивно встановити як причини такого вчинку батька – вигнання сина з дому, так і причини вдячності сина за цей вчинок. Так само, з умови задачі не зрозуміло чи одразу син був вдячний, чи через певний проміжок часу, і через який саме. Скільки синів було у батька і який з них був вдячний? І чи є взагалі правильний варіант відповіді на цю загадку? Це здебільшого і створює найбільше відчуття невизначеності, тому що стає не зрозумілим, чого саме очікують від досліджуваного.

Саме у таких умовах і може проявитися творче мислення, оскільки тут необхідне вміння ставити собі додаткові питання (задати додаткові питання експериментатору досліджувані не мали), знаходити на них відповіді, робити припущення, оцінювати їх адекватність. Доповнення ж інформації, якої не вистачає в умові задачі, здійснюється із застосуванням існуючих стереотипів, власних уявлень і знань, актуальної життєвої ситуації. Тому такі задачі цілком можна також розглядати як проєктивні, тому що у відповідях яскраво простежуються світоглядні позиції досліджуваних.

В. О. Моляко розглядає процес розуміння нової задачі як розуміння умови і розуміння результату, між якими існує процесуальна «перемичка» – перехід від розуміння того, що дано, до розуміння того, що потрібно знайти. Процес розуміння задачі протікає як співставлення нової інформації, що міститься в задачі, з наявними суб'єктивними еталонами. Момент встановлення такої суттєвої подібності і є моментом настання розуміння [5].

Намагання студентів вирішити цю задачу призводять до відповідей як найтипівіших, так і загадкових, фантастичних, а інколи – абсурдних, заплутаних, таких, що в решті решт не відповідають навіть тим даним, які є в умові задачі.

Проаналізуємо відповіді студентів більш детально. Розглянемо найтипівіший варіант вирішення цієї задачі, який зустрічається у більшості студентів нашої вибірки – 41 особа (65%). Він ґрунтується на припущенні, що у результаті такого вчинку батька син став сильнішим, самостійним, багато чого досяг у житті, тому він і вдячний своєму батькові за вигнання. Тут ми можемо поба-

чити відображення актуальної ситуації розвитку у студентському періоді – прагнення відокремитися від батьків, бажання бути більш самостійними, що супроводжується емоційною та матеріальною залежністю від батьків.

У цьому сценарії є оптимістичні та песимістичні варіації. У оптимістичному варіанті робиться акцент на позитивних наслідках – досягнення сина, його самостійність.

Прикладами оптимістичного підходу можуть бути наступні відповіді студентів: «У будь-якому випадку, вдячність сина може бути пов'язана з тим, що він відчуває, що вигнання з дому дало йому можливість почати нове життя, знайти себе та власний шлях, або нарешті отримати свободу та самостійність, якої він так довго прагнув»; «Бо батько своїм вчинком підштовхнув сина до самостійності»; «Вигнання з дому може бути підходом до виховання, який допомагає людині знайти свій шлях у житті та навчитися бути самостійним. Оскільки син відчуває вдячність батькові, можливо, він розуміє, що це було необхідним кроком для його власного зростання та розвитку».

У песимістичному варіанті наголошується на несприятливих умовах перебування сина вдома – негативний вплив батька, надмірна опіка, конфлікт між батьком і сином, сварки вдома, ледащий, несамостійний характер сина і т. п. До речі, як встановила Г. М. Громова у своєму дослідженні, інтолерантні до невизначеності респонденти мають негативніше ставлення до минулого і фаталістичніші погляди на теперішнє [2].

Пояснення у цьому ключі дали 27 осіб (44%). Відповіді розподілися у нашій вибірці таким чином: залежність сина від батька – 6 осіб (10%), негативний вплив батька – 11 осіб (18%), син сам хотів піти, але не наважувався – 6 осіб (10%); негативні риси сина – 2 особи (3%); несприятливий психологічний клімат вдома – 2 особи (3%). Як приклад можна навести такі відповіді: «Тому що він нарешті зміг позбутися негативного впливу свого закомплексованого та аб'юзивного батька та почати нове щасливе життя»; «Тому що батько все життя знущався з сина, але син не міг піти через прив'язаність. Тому, коли батько його вигнав, у нього не було почуття провини і він міг спокійно покинути домівку».

Прикладом припущення про несприятливий психологічний клімат вдома може бути відповідь: «На мою думку син був вдячний батькові, тому що він більше не буде чути сварок між батьками, або сам не буде більше з ними сваритися».

Також студентами звертається увага на можливі недоліки сина: «Можливо син був лежнем, а на самоті він став самостійним та можливо успішним», або ж: «Я думаю, що батько вигнав сина через якусь причину. Тому син був вдячний йому, тому що він зрозумів свою помилку».

Зовсім інший підхід до вирішення цієї задачі – пошук можливих об'єктивних причин такої ситуації. Він полягає у припущенні студентів про наявність якоїсь об'єктивної небезпеки, якої син зміг уникнути, покинувши домівку вчасно. Наведемо приклади таких пояснень: «Дім обвалювався і батько рятував сина»; «Він вигнав його, бо дім горів»; «В домі міг обвалитися дах і батько вигнав сина, щоб того не завалило уламками». До цього підходу вдалися 6 осіб (10%).

Окремої уваги заслуговують оригінальні відповіді студентів, які не повторюються. Їх дали 6 студентів (10%). Розглянемо їх усі. Перша відповідь передбачає прагматичний підхід до пояснення ситуації: «Окрім грошей на купівлю пива для батька, були видані додаткові кошти на особисті витрати сина». Іншу відповідь можна охарактеризувати як романтичну: «Син не розумів, що правильніше – залишитися вдома, чи побігти за ображеною коханою дівчиною з якою вони посварилися і батько допоміг вирішити». Третій варіант, так би мовити, більш екстравагантний: «Бо він був його «донькою» за статтю і нарешті батько поставився до нього як до сина». Четвертий варіант – парадоксальний, передбачає вигнання як можливість налагодити стосунки з сином: «Можливо, що син був відчужений від свого батька і не знаходив з ним спільної мови. Вигнання з дому може бути крайнім засобом, що допоможе змінити стосунки між ними і змусити сина зробити крок назустріч батькові».

П'ятий варіант – досить нестандартна і у той же час заплутана відповідь: «Здається, відповідь на цю загадку полягає в тому, що син і батько грали в якусь гру, можливо, шахи або шашки, і у батька виникла ситуація, коли він повинен був вигнати свого сина з дому згідно з правилами гри. Таким чином, син був вдячний батькові за те, що він дотримався правил гри та виграв».

Також нас цікавлять такі формальні характеристики, як кількість варіантів вирішення задачі, запропонованих одним студентом, а також їх обсяг відповідей. Стосовно кількості варіантів, то здебільшого студенти пропонували один варіант пояснення – 57 осіб (92%), два варіанти запропонували 4 студенти (6%), три варіанти – 1 сту-

дент (2%). Відзначимо, що саме серед студентів, які дали більше однієї відповіді, присутні оригінальні – у чотирьох студентів, і всі вони – студенти III курсу.

Звісно, що з розширенням контингенту досліджуваних варіанти відповідей можуть збільшитися, але вже зараз можемо простежити наявність трьох основних векторів вирішення цієї задачі студентами: 1) розв'язок шляхом пошуку суб'єктивних причин виникнення ситуації та її наслідків; 2) пошук об'єктивних зовнішніх причин та можливих наслідків; 3) спроба власної інтерпретації подій шляхом зміни тлумачення «вигнання з дому», а саме – розуміння «вигнання з дому» як «відправлення» за дорученням чи з якоюсь іншою метою.

Висновки. Розглянувши визначення основних понять, ми схильні розуміння невизначених ситуацій пов'язувати з суб'єктивною чи об'єктивною складністю: встановлювати чи розпізнавати сприймане за певними ознаками; розкривати сутність сприйманого, його охарактеризувати, сформулювати поняття; вирізнити сприймане з поміж іншого, встановити його призначення, мету; ставити завдання, планувати майбутні дії; бачити зумовленість, причини певних подій. Здійснений контент-аналіз особливостей розуміння студентами невизначених ситуацій дозволив нам виявити наявність трьох основних векторів вирішення експериментальної задачі студентами: 1) розв'язок шляхом пошуку суб'єктивних причин виникнення ситуації та її наслідків; 2) пошук об'єктивних зовнішніх причин та можливих наслідків; 3) спроба власної інтерпретації подій шляхом зміни тлумачення «вигнання з дому», а саме – розуміння «вигнання з дому» як «відправлення» за дорученням чи з якоюсь іншою метою.

Результати дослідження підтверджують суттєвий вплив суб'єктивних орієнтирів на розуміння студентами невизначених ситуацій, зокрема при суттєвому дефіциті інформації, необхідної для вирішення задачі.

У подальшому перспективним є розширення вибірки досліджуваних шляхом залучення студентів інших спеціальностей, виявлення зв'язку особливостей розуміння студентами невизначених ситуацій зі стійкістю до невизначеності, а також розробка рекомендацій для створення психолого-педагогічних умов розвитку творчого мислення студентів та викладачів закладів вищої освіти в умовах невизначеності.

Список літератури:

1. Ваганова Н. А., Гулько Ю. А., Латиш Н. М., Шепельова М. В. Актуальні проблеми сучасного творчого мислення. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. Т. 33 (72), №2, 2022. С. 145–152. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.2/24>
2. Громова Г. М. Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості. Дис...докт. філософ. за спеціальністю 053 – Психологія (05 – Соціальні науки). Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2022. URL: hromova-dis_07_2022.pdf (ispp.org.ua)
3. Гусев А. І. Розвиток толерантності до невизначеності у студентів-психологів. Актуальні проблеми психології. 2015. Т. 12, Вип. 21. С. 105–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/appsuh_2015_12_21_12
4. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены). К.: Освіта України, 2007. 388 с.
5. Моляко В. О., Третяк Т. М., Ваганова Н. А., Шепельова М. В. Розуміння нової інформації як процес розв'язування задач. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. Т. 31 (70), №4, 2020. С. 42–50. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/06>
6. Перегончук Н. В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. Science Rise, #3/1(20), 2016. С. 41–45.
7. Перцептивно-мисленнєві стратегії творчого конструювання інформаційних систем у навчальній та трудовій діяльності : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. К., 2018. С. 106–123.
8. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: навчальний посібник для магістрантів і аспірантів. К.: ТОВ «Філ-студія», 2006. 320 с.
9. Саннікова О. П., Санніков О. І. Толерантність до невизначеності як предиктор прийняття рішень особистістю. Вісник післядипломної освіти. Випуск 12 (41) «Серія «Соціальні та поведінкові науки». DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-98-123](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-98-123)
10. Словник української мови у 20 томах. Том 10, К., 2019. 992 с.
11. Словник української мови у 20 томах. Том 12, К., 2021. 1024 с.
12. Словник української мови у 20 томах. Том 3, К., 2012. 1120 с.
13. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / за заг. ред. В. О. Моляко. К. : Освіта України, 2008. 702 с.
14. Функціонування творчого мислення в інформаційно-віртуальному просторі суб'єкта : монографія / В. О. Моляко, Ю. А. Гулько, Н. А. Ваганова [та ін.] ; за ред. В. О. Моляко. Київ., 2021. 165 с.
15. Хілько С. О. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. Дис...канд. психол. наук за спеціальністю 19.00.07 – «педагогічна та вікова психологія». Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України, Київ, 2018. URL: NILKO_diser_new_pas.pdf (ipood.com.ua)
16. Budner, S. (1962). Intolerance of ambiguity as a personality variable. Journal of Personality, 30 (1), P. 29–50. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1962.tb02303.x>
17. Norton, R. W. (1975). Measurement of ambiguity tolerance. Journal of Personality Assessment, 39 (6), 607–619. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327752jpa3906_11

Shepelova M.V. THE INFLUENCE OF SUBJECTIVE REFERENCES ON UNCERTAIN SITUATIONS UNDERSTANDING BY STUDENTS

The article observes the concept of "uncertainty", the characteristics of uncertain situations are given, the understanding of uncertain situations is associated with subjective or objective complexity: establishing or recognizing the perceived by certain signs; reveal the essence of the perceived, characterize it, formulate concepts; distinguish the perceived from the other, establish its purpose, goal; set tasks, plan future actions; to see the conditioning, the causes of certain events. It is claimed that the feeling of uncertainty can be caused by the lack or excess of current information, its contradictions, the sudden appearance of new information that completely or partially denies the previous one. Such conditions can both suppress and block mental activity, and stimulate it, help find new, non-standard solutions. In order to determine the influence of subjective reference points on students' understanding of uncertain situations, a study was conducted among psychology students of the 1st (n=30) and 3rd (n=32) courses of higher educational establishment in Kyiv. A content analysis of the experimental task solving by students, the formulation of the condition of which is characterized by a lack of information, was carried out. The content analysis of the peculiarities of students' understanding of uncertain situations allowed us to reveal the presence of three main vectors of experimental task solving by students: 1) solving by searching for the subjective causes of the situation and its consequences; 2) search

for objective external causes and possible consequences; 3) an attempt at one's own interpretation of events by changing the interpretation of "expulsion from home", namely, understanding "expulsion from home" as "sending" on behalf of someone else or for some other purpose. The results of the study confirm the significant impact of subjective references on students' understanding of uncertain situations, in particular, when there is a lack of information needed to solve the task.

Key words: *subjective references, uncertainty, uncertain situation, understanding, creative thinking, students, content analysis.*